

Исмаилова С.С.

Ж. Баласагын атындагы КУУ, мектепке чейинки, мектеп педагогикасы жана билим берүүнүн технологиялары кафедрасы, окутуучу

Исмаилова С.С.

КНУ им. Ж. Баласагына, кафедра дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, преподаватель

Ismailova S.S.

KNU them. J. Balasagyn, Department of Preschool, School Pedagogy and Educational Technologies, teacher

ЫССЫК-КӨЛ ОБЛУСУНДА ЭС АЛУУНУ ӨНУКТҮРҮҮНҮН ТАБИГЫЙ ЖАНА МАДАНИЙ-ТАРЫХЫЙ ӨБӨЛГӨЛӨРҮ

ПРИРОДНЫЕ И КУЛЬТУРНО - ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ, РЕКРЕЦИИ ИССЫК-КУЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

NATURAL AND CULTURAL - HISTORICAL PRECONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT, RECREATION OF ISSYK-KUL REGION

Аннотация: Бул макалада Ысык-Көл облусунун учурдагы социалдык-экономикалык шарттарынын маселелери жана жакынкы келечекте аймакта рекреациялык комплекстин жана туризм индустриясынын өнүгүү жолу талкууланат.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы современного состояния социально-экономических условий Иссyk-Кульской области, а также пути развития рекреационного комплекса и туристической отрасли области на ближайшее время.

Annotation: This article discusses the contemporary state of socio-economic conditions of Issyk-Kul region, as well as the ways of development of recreational complex and tourism industry in the near future.

Негизги сөздөр: рекреациялык ресурстар, минералдаштыруу, ат спорту, кумис терапиясы.

Ключевые слова: рекреационные ресурсы, минерализация, конный туризм, кумысолечение.

Keywords: Recreational resources, mineralization, horse tourism, kumiss.

Ысык-Көл облусу Кыргызстандын чыгыш бөлүгүндө жайгашкан. Ал 1939-жылы 21-ноябрда түзүлүп, 1988-жылы 5-октябрда Ысык-Көл жана Нарын облустары бириктирилип, 1990-жылы 14-декабрда кайрадан өз алдынча региондорго айланган.

Туризмологияда айлана-чөйрөнү коргоо маселеси маанилүү орунду ээлейт. Бул айрыкча Ысык-Көл облусунун тоолуу зоналарына, алардын ар кандай жаратылыш комплекстерине, топурактын, өсүмдүктөрдүн жана ландшафттын бийик тоолуу дифференциясына ээ. Бул үчүн аймактын кубаттуулугун илимий негиздөө жана табигый комплекстердин туруктуулугун жогорулатуу боюнча реалдуу ишке ашкан чаралар талап кылынат.

Ысык - Көл маданий жана тарыхый эстеликтерге бай. Жалпысынан аймакта бир нече миң тарых жана маданият эстеликтери эске алынган, анын ичинен 320 объект коргоого

алынган. Алардын арасында таш, коло жана темир доорлорунун эстеликтери, таштан жасалган айкелдер, чептер жана орто кылымдардагы конуштар бар. Ошондой эле, Ысык-Көл облусунун рекреациялык ресурстарынын арасында уникалдуу жаратылыш объектилери бар.

Аймактын жаратылышы жана табигый тарыхый эстеликтери төмөнкүлөргө бөлүнөт:

- пейзаж;
- геологиялык жана геоморфологиялык;
- гидрологиялык.

Пейзаждык эстеликтерге аймактын бардык кооз жаратылыш чектери кирет: Көкжайык, Санташ, Чоңбет капчыгайы, Кызылжар, Суттубулак көлү бар Кырчынсай өрөөнү, Аксуу-Арашан.

Геологиялык жана геоморфологиялык эстеликтер кырка тоолордун рельефине жана тоолуу структурасына байланыштуу. Булар "Сынган жүрөк", "Жети бука", "Жети-Өгүз", Кан-Тоо чокусу жана башка чокулар, таштар, аскадагы сүрөттөр.

Гидрологиялык жаратылыш эстеликтерине шаркыратмалар, көлдөр, минералдык жана ысык булактар, таза дарыялар жана айланасында кооз жаратылышы бар булактар кирет. Шаркыратмалар тоо жана дарыялардын жогорку агымында, аймактын токойлорунда кездешет. Анын аймагында эң чоң жана эң кооз шаркыратма - Барскоон, Барскоон геологиялык коругунда жайгашкан.

Ысык-Көл - Кыргызстандын улуттук сыймыгы, анын улуулугу жана кооздугу жаратылыштын жараткан күчүнүн чексиз мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтөт. Бул дүйнөдөгү эң терең көлдөрдүн бири (акваториясынын аянты 6236 кв.км, орточо тереңдиги 270 метр, ал эми максималдуу тереңдиги 668 м). Көл деңиз деңгээлинен 1600 метр бийиктикте жайгашкандыгына карабастан, тоңбойт. 118 дарыя Ысык-Көлгө куят. Дренаждын жана минералдаштыруунун жоктугунан көлдөгү суу тузсуз, ичүүгө жараксыз жана өтө тунук. 2003-жылы, жаан-чачындын көп жаашынан улам, Ысык-Көл тоолуу көлдүн тарыхында рекорддук деңгээлге көтөрүлдү, муну астрологдор Марстын Улуу каршылыгы менен байланыштырышат.

Ысык-Көл облусунун жаратылышы жана рекреациялык потенциалы Борбор Азиянын аймагында гана эмес, ошондой эле дүйнөлүк масштабдагы, тейлөө деңгээли жогору курорттук-рекреациялык комплексти түзүү үчүн чоң мааниге ээ болгон ар кандай касиеттери менен мүнөздөлөт. Ысык-Көл курорттук-рекреациялык комплексинин пайда болушуна таасир этүүчү маанилүү фактор - бул бир эле мезгилде "деңиз" жана "тоо" өзгөчөлүктөрүнө ээ болгон климаттык шарттар; адам баласынын организминде жагымдуу таасир берген, абанын нымдуулугу 70% түзгөн, деңиз деңгээлинен бир кыйла бийиктикке, күн радиациясынын бийиктигине жана таза аба бассейнинде айкалыштырат. Бул өз кезегинде узак жана кыска мөөнөттүү эс алууну жана дарыланууну, массалык туризмди жана альпинизмди уюштуруу үчүн оптималдуу шарттарды түзө алат.

Ысык-Көлдүн жээгинин социалдык-экономикалык мааниси, ошондой эле, жумшак тоо-деңиз климаты менен катар тоолуу ландшафттары, минералдык жана термалдык суулардын жетиштүү запасы, дары-дармек ылайы, курортторду, санаторийлерди, эс алуу жайларын, туризмди жана альпинизмди андан ары өнүктүрүү үчүн ишенимдүү базасы болуп саналат.

Эң келечектүү жана ири кен Покровское (2741,08 т.м.), анда Ысык-Көлдүн дарылоочу баткактын 62,5% запасы топтолгон [1].

Ысык-Көлдөгү курорттук-рекреациялык комплексти келечектүү өнүктүрүү максатында, Чолпон-Ата жана Жети-Өгүз региондорунда, анын ичинде 5 миң орундуу

бирдиктүү кубаттуулугу бар заманбап курорттук-туристтик борборлорду жайгаштыруу максатка ылайыктуу. санаторийлер, үй-бүлөлүк эс алуу комплекси үчүн пансионаттар, суу жана баткак мончолору бар. Эс алуу борборлорун куруу үчүн, адистердин эсебине ылайык, 65 миллион суммадагы каражат талап кылынат. Анын ичинде Чолпон-Ата шаарындагы комплексте 32 млн. сом, Жети шаарында - 33 миллион сом. Чолпон-Ата комплекси үчүн капиталдык салымдардын өзүн-өзү актоо мөөнөтү 4,2 жылды түзөт; Жети-Өгүз комплекси үчүн 4,4 жыл.

Ысык-Көл облусунун дарылоочу ылайы Кара-Ой, Күрмөнтү, Чолпон-Ата, Кызыл-Суу, Тамга жана Жыргалаң типтеги ылайлар менен көрсөтүлгөн. Алардын эң ирилери - Жыргалаң жана Чоң-Кызыл-Суу кени.

Дарылык касиеттеринин эң баалуусу кара, кара боз түстөгү топурактар эсептелет, алар минералдык туздардын жана микроэлементтердин, органикалык бирикмелердин, радиоактивдүү заттардын, биостимуляторлордун, антибиотиктердин жана гормондордун ар түрдүүлүгү менен айырмаланат.

Таблица 1. Ысык-Көл облусунун дарылоочу баткак ресурстары

№	Аттары	Запастары (миң. т)	Заманбап колдонуу
1	Чайка	7,0	Колдонулбайт
2	Кара – Ой	74,0	Колдонулбайт
3	Чолпон – Ата	26,1	"Голубой Ысык-Көл" санаторийинде колдонот
4	Күрмөнтү	49,0	Колдонулбайт
5	Жыргалаң	700,0	Жыргалаң курорт- санаторийинде колдонулат
6	Чоң Кызыл – Суу	1500,0	Колдонулбайт
7	Тамга	40,9	"Голубой Ысык-Көл" санаторийинде колдонулат

Ысык-Көл облусунун мамлекеттик статистикасы боюнча [2].

Кыргызстандын бийик тоолуу аймактарында эс алуу жана туризм индустриясын адистештирүү үчүн ыңгайлуу шарттар жана олуттуу потенциалдык мүмкүнчүлүктөр бар. Ысык-Көл облусу - республиканын түндүк-чыгыш бөлүгүндө, 1600 м бийиктикте жайгашкан өзгөчө тоолуу аймак. Райондун аймагы өзүнүн табигый кооздугу жана Ысык-Көлдү шакекче курчап турган бийик тоолору менен белгилүү. Дүйнөдөгү эң бийик чокуларга таандык бир нече чокулар бар: Поведа чокусу (7439) жана Кан-Тезир (6695). Ысык-Көл облусу - заманбап тоо мөңгүсү жагынан дүйнөнүн уникалдуу аймагы. Дүйнөлүк маанидеги жаратылыштын объектиси Сары-Джаз дарыясынын жогорку агымындагы мөңгүлөрдүн кубаттуу массиви болуп эсептелет.

Ысык-Көл облусунун тоолору - улуттук байлык, аларга кылдаттык менен жана акылга сыярлык мамиле жасаса, минималдуу инвестиция менен максималдуу киреше алып келиши мүмкүн. Башка айтканда, туура уюштурулган болсо, тоо туризми жана эс алуу борборлору региондук экономиканы өнүктүрүүнүн кирешелүү тармактарынын бири болот.

Ошондой эле Ысык-Көл облусунда маданий-агартуу туризми өнүгүшү керек, башкача айтканда аймактын тарыхый жана маданий потенциалынын түп тамырынан берки

каада-салтын, үрп-адаттарын, турмуш-тиричилик өзгөчөлүктөрү менен социалдык-маданий чөйрө иш аракеттерин.

Маданий туризм үчүн ресурстардын минималдуу топтомун каалаган аймак камсыз кыла алат, бирок анын массалык өнүгүүсү үчүн маданий мурас объекттеринин белгилүү бир концентрациясы талап кылынат, аларды төмөндөгүдөй бөлүүгө болот:

- ✓ социалдык жана маданий инфраструктурасы;
- ✓ этнография, элдик кол өнөрчүлүк жана кол өнөрчүлүк объекттери, колдонмо искусство борборлору;
- ✓ тарыхый конуштар;
- ✓ музейлер, театрлар, көргөзмө залдары;
- ✓ археология эстеликтери;
- ✓ сыйынуу жана жарандык архитектуралары;
- ✓ техникалык комплекстер жана курулуштар болушу мүмкүн[3].

Ысык-Көл облусуна барганда туристтер негизинен жаратылышты камтыган тарыхый-маданий комплекстерди баалашат. Маданий комплекстерди баалоо алардын көркөм жана тарыхый баалуулугу, популярдуулугу жана суроо-талап орундарына карата жеткиликтүүлүгү менен аныкталат.

Тоо туризмин жана эс алууну өнүктүрүү үчүн төмөнкү милдеттерди чечүү керек:

1. Башка тоолуу өлкөлөрдүн тажрыйбасын үйрөнүп, тоолуу туризм жана эс алуу системасын түзүү. Ошол эле учурда улуттук каада-салттарга өзгөчө көңүл буруу, мисалы: ат спорту, боз үйдө жашоо, кымыз, гүлазык, курут, жапайы жемиштер ж.б.
2. Тоо каттамдарынын маршруту боюнча комплекстердин өз ара байланышкан тармагын түзүү.
3. Туристтик топторду тейлөө үчүн адистерди окутуу (гиддер, куткаруучулар ж.б.).
4. Туристтерди эс алуу үчүн тоолуу аймактарга тартууга багытталган кеңири жана кесипкөй түшүндүрүү иштерин (жарнак) кеңейтүү.

Колдонулган адабияттар:

1. Атышов К.А, Природно – рекреационные ресурсы Исык-Кульской области. //Ош. 2001г
2. Ысык-Көл облусунун мамлекеттик статистикасы
3. Абдылдаев К.К, Кермалиев Р.С. Аспекти устойчивого развития туризма в Исык – Кульской области // Вестник Исык-Кульского университета, № 39, 2015.

Рецензент: т.и.д., профессор Алымбаев Ж.Б.